

ECHENIQUE ELIZONDO, M<sup>a</sup> Teresa / SÁNCHEZ MÉNDEZ, Juan (2005): *Las lenguas de un Reino. Historia lingüística hispánica*. Madrid: Gredos, 535 p.

*Preàmbul. L'opinió dels autors.* Estem davant d'un llibre, important i peculiar, que demana d'ésser pres en consideració. L'hi prenc amb interès, i em proposo de parlar-ne de tal manera que els qui en llegiran la present recensió se n'encomanin les ganes que a mi m'han suscitat la seva lectura i la reflexió inherent. De moment, m'afanyo a dir que el llibre manté tensa l'atenció del lector de la primera a la darrera pàgines, per tres raons: 1) la *pretesa* funció tutelar de la llengua castellana (que, en acomplir-se o consolidar-se, esdevindria l'*espanyol*), 2) la *innecessària* però curiosa presència de fragments bàsics de textos legals (la Constitució i els estatuts de les comunitats autònomes) i 3) la *fidel* combinació (sovint tornada contradicció) entre lingüística històrica i sociolingüística moderna. No voldria posar-m'hi sense recollir, d'entrada, el disseny dels autors, tal com ells mateixos l'expressen en escriure'n la «Justificación» (p. 9-17). Aquesta fa, més o menys, així com segueix. «La història lingüística de la Península Ibèrica forjà un camp d'estudis, que fou la Filologia Hispànica: un vast camp i uns llargs estudis, laboriosos i fèrtils, i ensems varis i innovadors,

avui difosos i reconeguts per la Constitució i altres textos legals. Malgrat tot, aqueix opulent pas-sat històric i la seva fesomia hodierna (llengües convivents, però amb trets, natures, rangs, etc. di-ferents), encara resten forasters per a molta gent (que en senten parlar, però no ho acaben d'enten-dre). Potser la cosa única que se salva de la ignorància o de la incertesa és el *castellà* o *espanyol*. Ben mirat, però, és obvi que la confusa i múltiple realitat present interessa, motiva i encativa: se'n parla força pertot arreu, àdhuc, per a sorpresa de molta gent del país, a l'estranger i tot, on així mateix és ben rebuda. Què cal pensar-ne? Haurem de concloure'n que parlars que fins fa poc eren tinguts per trivials o insignificants, ara són veritables llengües amb *tots* els recursos? Certament, sí. A juí dels autors, és la mateixa història lingüística del país qui té la clau que explica l'aparentment desconcertant panorama actual, el qual, si hom l'accepta, en els nostres dies es va fent coherent. Per a ells, el castellà, l'única llengua del conjunt que *de facto* ha tingut relació amb tots els parlars del congru territori afectat (àdhuc afegint-hi un vell òscul amb l'euskera, que matisa *ab origine* la sorpresa però no imprevista evolució d'ambdues llengües que així s'insinuava), el castellà, dic, hauria estat el llevat que féu fermentar la massa global de "romanisme" que es transformà en els nous parlars (romànics, és clar) de la Península. Aleshores, com s'explicarien la gènesi, els processos i l'estat actual del refinat paisatge lingüístic que resulta de tant d'esforços acumulats? Heus ací posada la gran qüestió, un dels objectius fonamentals del llibre. D'altra banda, i passant al seu segon tema significatiu, el pes de la història es desfà avui en un mapa sociolingüístic complex, on figuren, barrejades, llengües (no totes del mateix abast demogràfic, cultural ni social), dialectes (de vària justificació històrica) i parlars (que se senten hereus del passat, o es reviscolen, o sospiren per un futur diferent), etc., però que exigeixen, a qui haurà d'intervenir-hi, una classificació assenyada. Tot plegat, un món no fàcil, però atraient, com a matèria de treball. Els autors del llibre decla-ren sense ambages llur fidelitat a l'ideari historicolingüístic del mestre Rafael Lapesa i adueixen llur experiència docent en aquest sentit a la Universitat de València. El llibre ens mostra el *seu* triple objectiu (que no és el *meu*, però que no puc ocultar ni deixar de comentar): 1) una reflexió profunda d'història lingüística, 2) unes circumstàncies que han fet del castellà –o ja *espanyol*– una mena d'àrbitre d'un delicat moviment lingüístic en joc i 3) un propòsit d'alta difusió sociolingüística.» (Així acabo el resum, breu i no literal, de l'obra dels autors, engiponat per mi mateix). Fins aquí, doncs, el disseny d'aquest llibre, tal com jo entenc que ha estat concebut i que ara exposen els seus autors. Prou em plauria de parlar-ne (i de discutir-lo) llargament. Potser ho faré en una altra ocasió. De moment, avui m'haig de resignar a un breu (?) comentari que, si tinc sort, no deixarà d'insinuar qüestions que els lectors interessats rebran de grat o, si més no, amb interès.

*Contingut i temàtica del llibre. El(s) títol(s).* Ens trobem davant de l'empresa científica d'uns lingüistes historicistes que, preocupats per un complex procés que ha desembocat en una situació sociolingüística moderna, es plantegen la manera de conèixer-la mitjançant l'estudi històric corresponent. No cal fullejar-ne gaires pàgines per a adonar-se que la història s'enduu la part del lleó del llibre. No n'he fet càlculs específics, però jo diria que les pàgines referides als aspectes històrics de la seva aportació s'acosten a tres quartes parts del total (un total que, de més a més, conté textos citats, bibliografies, etc.). Es tracta d'un llibre d'història. Dit això, no crec que els seus mateixos *dos títols* ajudin gaire a il·lustrar el lector sobre el contingut. Un títol doble sempre és un risc. A parer meu, amb el segon títol (*Historia lingüística hispánica*) (que sembla secundari o un subtítol, tant per la prelación material respecte al primer com per la mida de les lletres) el llibre ja quedava ben retratat. (Potser hom preferí el primer com a defensa davant títols iguals, o gairebé iguals, d'altres lli-bres semblants, o per massa genèrics, però aquí no m'hi haig de ficar). En canvi, el primer títol (*Las lenguas de un Reino*), sens dubte més atractiu, em sembla menys apropiat, justament per raons històriques, que, com dic, tant pesen en tot el llibre. A quin *regne* es refereix? Fa de mal dir. Si vol dir (com sembla) 'l'actual regne d'Espanya', no podem oblidar-ne la dubtosa historicitat. L'així anomenat *regne* data de l'època del franquisme: el dictador n'anà ajornant durant temps la proclama-ció i quan, per fi, decidí d'acceptar-la, insistí que no es tractava d'una «restauració», sinó d'una «*instauració*». Per fortuna, tothom operà amb seny (i el nou rei, Joan Carles, el qui més), i així que-

dava establert i acceptat un règim que tostemps ha estat garant d'allò que li pertoca de garantir. Ben mirat, però, és aquest *regne* el primer que ens semblarà al·ludit quan hom ens parla dels regnes d'Espanya? Si no és així, deixo la resposta als autors del llibre que, si en una matèria són experts, deu ésser en la història. Tanmateix, que recordin que mentre les noves llengües del país adquirien personalitat i solidesa (a l'edat mitjana), o quan no es ponien el sol en tots els seus dominis (a l'edat moderna), etc., gairebé tot es feia entre *regnes* i *comtats*, o entre *regnes* i *virregnats*, respectivament. En qualsevol cas, el títol del llibre hauria de dur el reiterat nom en plural (*unos reinos*), com a més freqüent. Per tant, el primer títol del llibre, supeditat a un sol fet històric, i tan modern, no ajuda gaire a entendre'n el contingut.

Avancem. Per ventura aquesta és la primera vegada que un llibre de la naturalesa del present és redactat, des de l'angle de visió del castellà, amb una bona disposició i amb una simpatia notables envers les llengües hispàniques. Més, encara: hom ho fa tot exposant-se a caure en una seqüència delicada: que el dit tracte dispensat amb simpatia i amb atenció no quedi sempre prou ben reparat objectivament, car aleshores el lector tendeix a igualar tot allò que no és el castellà, i ho fa encara que dos parlars ofereixin diferències tan clares com les que separen (i només cito un exemple) el català nord-occidental (p. 288-291) i la «fabla altoaragonesa» (p. 161-178) (dos parlars que, des dels angles lingüístic i sociolingüístic, sempre es mouen en nivells que no es poden comparar).<sup>1</sup> Nogensmenys, i sempre d'acord amb l'actitud «ideològica» dels autors, aquests es recorden força sovint de la llengua *castellana* (en ruta a esdevenir *española*), en tant que, per a ells, és la base central de la recerca. Tres mostres: 1) donen explicacions perquè el capítol dedicat al castellà (o *español*) ha quedat força reduït si el posem al costat dels espais que ocupen les llengües restants (com queda ben explicat a les «consideracions» de les p. 18-20): 2) a la fi dels capítols sobre les llengües reconegudes, no manquen capítols sobre com aquestes hi han pogut afectar el castellà que s'hi parla (*Contacto vasco-románico*, p. 102-105; *El español hablado en Galicia*, p. 505-507; *El español de los asturianos*, p. 405-407, i *El español en contacto con el catalán*, p. 298-301), i 3) a més d'això, després de tractar de l'aragonès (que, com sabem, ja fou verament castellanitzat en el decurs del segle xv), encara hom no ha quedat tranquil sense assegurar-se'n amb *El español tradicional hablado en Aragón*, p. 179-182). (Recordo que aquesta preocupació era obsessiva en Lapesa, que, en els mapes de la seva història de la llengua, sempre marcava tot Catalunya com a bilingüe (!), sense atrevir-se a fixar la difícil definició del polèmic *bilingüe* –al mateix temps que altres terres, però en aquest moment és de Catalunya que parlo).

Aprofitant les referències potser no excessivament justificades al castellà, afegiré que no sé fins a quin punt convenia haver inclòs en aquest llibre el castellà d'Amèrica (si és «la llengua de un Reino») i, encara, només encabint com una petita part (7.3.6. – «El español en América» = 13 pàgs., sense la bibliografia), subcapitolet dins el més extens capítol 7 «El castellano y español. Historia y proceso de normalización lingüística», el qual, com era d'esperar, ateny sobretot la formació històrica de la llengua i el seu desenvolupament a l'edat mitjana. Excuseu-me i permeteu-me de passar a altres aspectes ara més importants del llibre que comento.<sup>2</sup>

*Límits i tarannà de l'obra.* Quan parlo de «límits», penso en l'abast cronològic que han donat els autors als materials històrics amb els quals ells han creat el llibre. Hi sobresurten dues grans èpoques: la «prehistòria» i la «història antiga», per una banda, i la «història moderna», per l'altra. La

1. Com és sabut, el català nord-occidental és un dialecte, mentre que, com ja ho revela el nom amb què generalment el citem, l'*altoaragonès* és, parlant en propietat, una *fabla*: 1) aquell és parlat per moltíssimes més persones que aquest; 2) aquell gaudeix d'una autoconsideració dels seus parlants que no es pot comparar amb la que s'atribueixen els d'aquest darrer; 3) els usuaris corrents d'aquell distingeixen sense vacil·lar entre llurs companys que són escriptors literaris i els que són escriptors utilitaris, mentre que, pel que fa als usuaris d'aquests, amb prou feines si sabrien separar llurs companys que escriuen en els dos grups, etc.

2. No hi insistiré, per tal com penso que tot allò que es pot dir en aquest sentit és ple de lògica. Tot el que diuen els autors sobre precedents que tenen una funció en l'aparició del romanç a la Península Ibèrica és ajustat al tema del llibre.

lectura es fa atractiva i profitosa. Com és sabut, en l'endemig, es troba justament la història de les llengües de la Península (l'objectiu fonamental del llibre!), a propòsit de les quals, si no diré que hi restin desateses, és cert que no s'hi aprofundeixen situacions que, tant per a l'evolució del país i la cultura, com per al desenvolupament de les mateixes llengües, valia la pena que els autors s'hi haguessin dedicat molt més a fons. Pel que fa al que anomeno el «tarannà» de l'obra, el jutjo excel·lent. Suara jo mateix enaltia la bona disposició i la simpatia amb què hom hi tractava les llengües que no són el castellà, com si els autors volguessin reduir l'asserviment que aquelles han sofert tradicionalment per part d'aquest, en totes les ocasions. El llibre parla amb naturalitat de la «convivència» entre les llengües, i la veritat és que la lectura fa amable tot el que s'hi refereix.

*Pla i visió de conjunt del llibre. Observacions de mètode.* Si ho podem jutjar pel tipus de lletra emprat i per la numeració correlativa de les seccions en què apareix dividit, el llibre consta de 10 capítols (que citarem ací abreujats: cap., caps.). Abans, però, l'obra que comentem podria ésser presentada en quatre grups. El grup I: el món anterior a la romanització (caps. 1 i 2, sense comprendre-hi, doncs, el cap. 3, que és consagrat a l'euskera, perquè aquesta llengua és tractada fins al segle xx, com les del grup III). El grup II: la romanització (cap. 4). El grup III: les llengües hispàniques particulars (comprenent-hi l'euskera) (caps. 3 i del 5 al 9), i el grup IV: «Vària». En el grup III, els capítols (del 5 al 9) contenen la història, la caracterització lingüística, els dialectes, la bibliografia, els estatuts i textos de cada llengua (dades que hom també ha inclòs en tractar de l'euskera, al cap. 3). Més avall, i d'una manera molt succinta, comentaré els capítols anunciats, sobretot els del grup III. Ara, de moment, formularé una idea del conjunt que formen els esmentats quatre grups del llibre.

Sembla que la intenció dels autors ha estat de donar compte dels grans temes que ells han escol·lit, com a propis de la matèria, *sobretot* tal com s'han anat desenvolupant en els darrers decennis, però tractant-los d'una manera concisa (que no hi manqui res d'un cert relleu, ni que sigui resumidament). El mètode té avantatges (el lector aprèn moltes coses, i les adquireix tal com se saben avui, que sol ésser millor que hom no ho feia ahir), però no deixa de tenir inconvenients. En efecte: cal no oblidar que les situacions avui acceptades no han sorgit per atzar, sinó que són *a*) o bé descobriments de la filologia, *b*) o bé encerts de la teoria lingüística, que són les dues vies que fan progressar la ciència. Ara bé, ambdós factors historicolingüístics s'han anat produint durant la llarga època que va des de la *romanització* fins a la *fixació estructural* de les llengües romàniques (vers el segle xiv), a les *vigílies* de llur *esclat clàssic* (segle xv i més ençà, encara). Això vol dir que, tal com van les coses, les darreres generacions de romanistes (i les que les seguiran) ignoraran (o no valoraran prou) episodis importants de la història de les llengües i de la romanística, que objectivament no els haurien de romandre al marge. Per això fa segles que el clarivident i experimentat saber humà combina *nova et vetera*. Per tant, no hauria estat inoportú d'anteposar, en cada cas concret d'història lingüística que se cita en el llibre, una breu informació sobre l'estat anterior a l'actual de cada situació històrica, social i lingüística.

Els autors del llibre que comentem (ells, i bon nombre de col·legues llurs, car es tracta d'una manera molt general de procedir en els nostres dies) han fet, a consciència, un *salt* en la història de la ciència. No un *salt*. Han fet diversos *salts*. Ço és: han omès, com veurem, trossos sencers de «ciència històrica i lingüística». Per a adonar-se'n bé, n'hi ha prou d'examinar els buits cronològics i temàtics que percebem en les llistes bibliogràfiques del llibre. Ja el món preromà (citat com a grup I) ha conegut diverses interpretacions durant un segle, no solament diferents, sinó contradictòries i tot. Per exemple: qüestions com la de si els ibers provenien de l'Àfrica o si, més tard, l'iberisme es convertia en un fenomen de cultura, etc., haurien pogut mobilitzar una llarga llista d'eminentes investigadors, que ara hom redueix a l'indiscutible (però contemporani) Jürgen Untermann (p. 39). És un botó de mostra que es repeteix al llarg de tot el llibre i que, com a romanistes, ens crida més l'atenció en llegir el grup III (sobre els romanços peninsulars i llurs grans canvis històrics, que ara passaran desapercebuts als lectors del llibre, perquè no se'ls en parla, com veiem i tornarem a veure). Per això la meua observació vol tenir un abast general: que el lector repassi la mitjana dels anys de publicació dels llibres de què s'han servit els autors (i l'interès amb què ells subratllen l'any de la

darrera edició d'obres anteriors) i s'adonà que el llibre tendeix a reflectir els darrers quarts de segle de la matèria que avui és objecte d'estudi i publicació. Ultra noms clàssics que de cap manera no podrien mancar-hi (com Dámaso Alonso, Eugenio Coseriu, Menéndez Pidal, Antonio Tovar, Zamora Vicente i altres) o que han tingut (o tenen) una relació personal o professional amb els nostres autors (com Emilio Alarcos, Manuel Alvar, Diego Catalán, Joan Coromines, Koldo Mitxelena i altres), la llista d'especialistes més citats en el llibre confirma que, com acabo d'insinuar, Echenique / Sánchez han preferit de moure's fitant uns quants coneixedors (independents els uns dels altres), dels quals, però, ells es refien a l'hora d'escoltar parers o prendre decisions (com Rafael Cano Aguilar, Günther Haensch, Coloma Lleal, Ralph Penny, Roger Wright i altres). (Aprofito per a precisar que és intencionadament que les tres llistes que acabo d'inserir només contenen cinc noms; són unes mostres que, si calia, podríem allargar a voluntat; sempre, però, en el mateix sentit). Com és fàcil d'entendre, la darrera llista ratifica que els autors del llibre han volgut retratar especialment un període –els darrers decenni– de la història social, lingüística i sociolingüística de la Península Ibèrica. (No deixa d'ésser una manera de treballar, que probablement s'anirà imposant a mesura que les matèries científiques recents siguin més riques en informació, però que a molts ens reca de saludar amb satisfacció, per raó dels buits informatius que s'hi produeixen).

D'altra banda, una primera lectura no aprofundida del llibre ja denota l'afany dels autors per expressar-se d'una guisa planera i fàcil, que diríeu que no s'esforça gaire per aconseguir que els lectors coneguin bé la bibliografia que els autors no citen sense un bon fonament. Es tracta d'una facilitat que no deixa de complicar la comprensió i la verificació de diversos passatges del llibre, sobretot a qui està acostumat a llegir les dades bibliogràfiques exactes d'un article que pot interessar-lo de debò. He comentat amb algú que el llibre d'Echenique / Sánchez recorre a un estil de «cites indirectes», les quals no sempre faciliten les coses als lectors que ja en tindrien prou si els autors els fornien simplement un títol i un nombre de pàgina... Heus-ne ací un exemple, entre d'altres que n'he recollit. «María Selig (en Jacob y Kabatec [sic] 2001) ha recuperado recientemente una reflexión de Gianfranco Folena que bien nos puede servir [...]» (p. 126). Em demano si no hauria estat més pràctic que els autors també haguessin «recuperat» l'antic article de Folena i ara en fessin conèixer el títol, la revista, l'any i les pàgines, en comptes de fer buscar al pobre lector impacient el llibre de Daniel Jacob i Johannes Kabatek que ells citen a la p. 134 del «nostre llibre». Podríem aportar més mostres de situacions semblants a aquesta.

*Dues meitats del llibre.* La darrera part del paràgraf anterior m'ha fet pensar en una mena de «política de facilitat de redacció», susceptible de convertir-se en una «certa vaguetat». De la fàcil planera i fàcil d'expressió es pot passar, doncs, a no fer cas de certes indicacions escrites que tenen un objectiu concret, a adoptar una posició d'incertesa que malmet o perjudica la comunicació, a fer dir al text quelcom que no volíem dir, etc. I bé, a propòsit d'aquests afluixaments psicolingüístics, crec haver detectat una doble actitud en els autors del llibre que comento. Per a mi, i mirat així, en el llibre també podem veure-hi dues parts: 1) «Una teoria de la història de la llengua» i 2) «La concreció històrica i lingüística de les llengües».

Ara m'ocuparé breument d'aquesta imaginada primera part. En realitat em refereixo al cap. 2 («Hispania antiga en la protohistòria europea: Hispania no indoeuropea / Hispania indoeuropea») i al cap. 4 («La romanització d'Hispania. Orígens romànics peninsulars»). (Com he dit, el cap. 3, sobre l'euskera, és tractat pels autors, des del punt de vista del mètode, com els del grup III, caps. 5 a 9). I bé, recordem si no n'han fet gastar, de tinta, la protohistòria d'Europa i la romanització d'Hispania! Ben mirat, però, en aquest llibre sens dubte se n'ha consumit més aviat poca, de tinta: la impressió que se n'emporta el lector és que, en aquests caps. 2 i 4, hom troba *moltes* elucubracions i *poques* dades. I és així. Els autors s'han refiat més de la teoria (ja existent o en curs) que no pas de la informació (que ells podien aduir). I aquesta podria ésser molt rica, especialment en materials de llengua arcaica, en toponímia, en noms de persona, etc. Per al cap. 4, recordem, per exemple, els manuals de llatí vulgar (o, més directament, les dades del *CIL* (= *Corpus Inscriptionum Latinarum*), els tractats de gramàtica històrica i tantes d'altres fonts. Conseqüència: la renúncia a valer-se de no-

tícies concretes i datades ha fet que a les p. 132-133, per exemple, en una espècie de recapitulació d'una època, la cronologia (sortosament no traduïda en anys coneguts, dada que encara complicaria més les coses) *grinyoli* perquè s'hi barregen i s'hi contradueixen amb força i violència els fets, les institucions i les interpretacions...

La també imaginada segona part del llibre és una altra cosa. Com sabem, n'he dit «La concreció històrica i lingüística de les llengües». Es redueix al grup III (caps. 5 a 9, sobre les llengües romàniques de la Península) i abans, al cap. 3 (l'euskera) del grup I. (Quedarà el grup IV «Vària», que potser ja no se'm posarà a tret, per diverses raons).<sup>3</sup> Per què dic que la segona part és una altra cosa? Perquè té de comú la major part dels seus trets distintius amb l'arquetip d'aquesta mena de llibres. Atenció: no és que ara els autors no s'arrisquin, a l'hora de seleccionar, dosificar i redactar els continguts de llur obra. És clar que s'hi arriuen. Podria ésser que la causa principal de confusions, d'errors, oblitats o renunciés conscients fos l'esforç constant que han de fer per no convertir el desitjat «manual» en una «obra de diversos volums», que no és allò que es proposaven. No oblidem que escriuen un text que, per a cada llengua tractada, ha d'aportar tres conjunts informatius resumits: una història externa de la llengua, una visió sociolingüística des de l'edat moderna fins avui i un esquema de gramàtica històrica. Tot és matèria coneguda (o, si més no, cognoscible) i, per tant, cal tenir en compte que els possibles lectors «repassen» temes ja bon xic familiars. I els resums impliquen de deixar al marge dades «perquè no hi cabrien» o, fins i tot «perquè, per cabre-hi, desequilibrarien l'harmonia prevista».

Presentaré, en el punt que seguirà, una mitja dotzena de desencerts, d'inoportunitats o simplement d'errors que, a parer meu, perjudiquen el llibre i que potser convindria esmenar o substituir. Pertanyen a diversos camps (com la manca d'atenció, una diferència de criteri entre autors i lector, la conseqüència de posicions adoptades en concebre el llibre, etc.). Procuraré de citar els defectes que plantejaré seguint més o menys l'ordre cronològic en què se'ns aniran presentant. En el moment d'ordenar materials extrets de diversos capítols del llibre, m'adono que no és rar que hi trobem temes que, encetats en un indret oportú per a fer-ne el plantejament, són represos més avall, com a complements, però sense que s'expliciti el lligam entre ambdós. Un parell de mostres: l'euskera (plantejat al cap. 2, amb l'ibero-basquisme, i reprès plenament al cap. 3), o bé la romanització (plantejada al cap. 4 i represa al cap. 7), etc. Són situacions que, concebudes per ajudar el lector, poden arribar a desorientar-lo, si els enllaços no són ben indicats i ben controlats.

*Temes dubtosos o no convincents.* 1) Començo la sèrie dels sis temes anunciats com a no satisfactoris (si més no per a mi personalment). I bé, aquest primer tema es troba justament allà on hom passa de la primera part del llibre (a la qual he donat el nom de «teoria») a la seva segona part (o romanització). Em refereixo a les pàgs. 116-127 (especialment les 122-127) del llibre. És cert que Joan Coromines parlà en diverses ocasions de l'extensió territorial de l'euskera per l'est de la Península, i no és menys cert que l'illustre lingüista es repetia sovint citant de memòria i no sempre ho tornava a dir tot de la mateixa manera. Si no m'erro, la primera volta que Joan Coromines parlà de les tres parts en què es podia dividir la zona pirinenca afectada per l'euskera fou en el VIIè Congrés Internacional de Lingüística Romànica (Barcelona 1953; actes publicades el 1955, vol. II, p. 409-417). La presència de l'euskera es dividia en les tres àrees següents: *a*) comarques d'alta densitat de topònims bascos: la Vall d'Aran, la Ribagorça i molt especialment el Pallars; *b*) comarques que en presenten una densitat mitjana: Andorra, l'Alt Urgell, la Vall de la Vansa i la Cerdanya, i *c*) a l'est i al sud del Coll de la Perxa (que separa la Cerdanya i el Conflent i s'estén fins al Mediterrani), on aquesta mena de noms només hi són escassos i rars.

2) Se'm planteja una qüestió que considero de summa importància i de summa gravetat, sobretot perquè, a conseqüència d'ella, hom pot llançar-se a escriure un llibre com el que estic avaluant,

3. Potser seré jo qui ja no s'hi posarà a tret. El text present se'm fa molt llarg i, de més a més, com ja ho expressa el mot «Vària», els temes a què alludeix, resten molt allunyats dels que fins ara ens han ocupat. Em veig obligat a renunciar-hi. Vegeu la p. 535 del llibre.

sense mesurar-ne possibles efectes dubtosos o negatius. Vull dir si no caldria precisar el significat i el valor del concepte de *llengua* (i mots afins), sempre que renunciem a crear malentesos que facin inútils certes situacions objectives. Ara no són el lloc ni l'ocasió més indicats per a estendre'ns en un tema que ens ompliria un gruixut volum, però potser sí que podríem insinuar què passa amb llengües que se senten parlar al mateix temps i en medis o nivells diferents. Són una mateixa cosa el francès de París i el de Marsella? O l'anglès de Cambridge i el d' Austràlia? Penso que els lectors poden *a)* comprendre la complexitat d'ambdues preguntes i *b)* imaginar la simplicitat amb què hi responen les persones corrents.. Els autors del llibre que comento contenen que, mentre eren escrites les *Glosas Emilianenses*, no lluny de San Millán de la Cogolla, «además de *vasco* y *castellano*, convivían, en un clima de *diferenciación*, pero sin *tensión social conocida*, el *latín* (como lengua del culto cristiano y de los documentos oficiales), el *occitano* de los inmigrados francos de Ultrapuertos junto con su variedad *gascona* muy marcada (ambos utilizados en documentos oficiales bien diferenciados), el *hebreo* y el *mozárabe* de los inmigrados procedentes del Sur, además de la lengua *árabe* (en la que hay que distinguir el *árabe coránico* del hablado, esto es, el *hispanoárabe*), por lo que el contacto *vasco-románico* no se produjo en una atmósfera de exclusividad de ambos sistemas lingüísticos, sino al contacto de lenguas y culturas varias, una vez más» (p. 313; on els subratllats són meus). Certament, conviuen abundoses llengües i abundoses cultures. Tanmateix, d'aleshores ençà, el temps i les circumstàncies també ens han ensenyat molt. Avui a París es parlen i s'escriuen dotzenes de llengües. Ara bé, quina és la llengua de París? Sens dubte: és el francès (bé que lleugerament afectat per anar-se acostant a d'altres llengües). No s'hi poden comparar l'anglès, ni l'àrab, ni el japonès, ni tantes d'altres llengües que s'hi senten. És clar que, amb la citada llista medieval d'una desena de llengües «d'ús simultani» i «no creador de tensions socials», els autors només volien *épater* el lector, car aleshores cada llengua tenia el seu espai (com també avui cada llengua té igualment el seu). Ja em diran qui anava pel carrer parlant llatí! O a quina mena de gent del comú arribaven els documents occitans, etc. Ara bé: per quins set sous qualsevol de les llengües conviuent es podia convertir en la «*llengua general* de un territorio»? La qüestió és delicada i la presumpta «*llengua general*» sovint no passava d'una «*llengua particular*» (a la qual hom atribuïa sense raó un abast de què mancava). Remarquem *a)* que el fragment transcrit ací pertany al cap. 7 del llibre, que significativament s'intitula «El castellano y español. Historia y proceso de normalización lingüística», i *b)* que, per a aclarir aquest enunciat (el «*proceso* de normalització»), unes ratlles més avall els autors ens ho expliquen així: «con el transcurrir del tiempo, el *castellano* llegó a convertirse en *español*, pasando de este modo a ser *lengua general* de la mayor parte del territorio peninsular, [...], pero el castellano hablado en Galicia o Cataluña [...] es resultado de acontecimientos históricos y sociales bien conocidos, sobrevenidos con posterioridad, sin que proceda directamente del latín allí asentado» (p. 312). Això justificaria que el castellà convivia amb l'aranès? De quina manera? Fins a quin punt? (cf. p. 184-186). Ho deixo aquí, malgrat que podria i voldria allargar-m'hi molt més. Mentrestant, que jutgi el lector.<sup>4</sup>

3) Silenci sobre un mite ja desmitificat. Milers d'universitaris havíem après la *cuña lingüística del castellano*. Em remeto a la teoria de Ramón Menéndez Pidal per a explicar la formació dels romanços de la Península Ibèrica. Atesos els paral·lelismes existents entre el gallec i el català, per una banda, i entre el lleonès i l'aragonès, per l'altra, la clau d'aquesta situació anòmala era el *mossàrab*

4. La nota present és per a preparar el lector a comprendre els immediats punts 3 i 4 del paràgraf en curs. Ja ho he dit abans: els autors del llibre, malgrat que, a tots els caps. (3, sobre l'euskera, i de 5 a 9, sobre les altres llengües peninsulars), obren els temes a partir del món preromà i de la romanització, i fan un resum d'història de cada llengua, en canvi n'aprofundeixen sobretot els darrers segles. És un criteri, i el lector s'hi ha d'adaptar. Ara bé, en dues ocasions els autors han deixat d'esmentar sengles esdeveniments, els quals, per més que fossin anteriors a l'època per ells preferida per a dedicar-hi una atenció més detallada, foren tan importants en la història d'Europa, que bé es mereixien de figurar en la història que comento (quan hom no n'ha dit ni un mot). De la primera omisió, en parlo en això que segueix (núm. 3). De la segona, en el punt següent (núm. 4).

(és a dir: 'el naixent romanç que parlaven els cristians que romangueren sota el domini andalusí'). El mossàrab assegurava la congruència d'unes faixes que unien *a)* gallec–mossàrab meridional–català i *b)* lleonès–mossàrab central–aragonès, respectivament, faixes lingüístiques que foren rompudes pel nou castellà (nascut al nord de Castella, al costat de l'euskera i propagat vers el sud, gràcies a les accions victorioses de Castella en la reconquesta). No cal insistir: el mossàrab apareixia com la clau de la situació, Simonet (i altres erudits) n'allargaren erròniament la vida, s'hi interferiren les *kharjes* poètiques, diversos lingüistes (entre d'altres, Joan Coromines) els donaren gran crèdit, fins que Carmen Barceló (i també d'altres) desferen amb arguments irrefutables l'acció (tardana) dels mossàrabs (els quals realment havien existit i actuat, però que foren desplaçats i exterminats pels àrabs i restaren desposseïts de les proeses que hom els havia atribuït. I bé: és que aquest fet provat, que omplí gran part dels estudis històrics del segle xx, ha de quedar al marge de la història total de la Península? Cap dels fets relatats aquí en poques ratlles, cap de les persones citades en relació, no figuren al llibre que comento. És que tot això passà en un altre país? Amb prou feines si hi he pogut llegir que «las hablas mozárabes desaparecieron mucho antes de que se produjera la extensión meridional del catalán por tierras de Mallorca y Valencia» (p. 239), i aquesta frase *no és dita*, com semblaria natural i obligat, al cap. 7 («El castellano y español»), *sinó* al cap. 6 («El catalán y el valenciano»). Fàcilment una omisió d'aquesta mena pot desorientar el lector.

4) Silenci sobre una crisi bèl·lica i uns tractats que semblen no haver existit. Ara escric amb la debilitat de qui no és especialista en un tema, però que sempre ha vist que els fets històrics es produeixen d'acord amb unes raons suficients, explicables i explicades. Penso en l'apassionant món galaicoportuguès (cap. 9), que ja al segle xii es presenta en tres matisos (gallec, asturllleonès i portuguès). Com solen fer els nostres autors, també aquí s'entreenen força sobre preromà, romanització i llatinització, sueus i visigots, i musulmans i tot. Cosa curiosa i sorprenent és que en una terra plena d'alts i baixos, destrets i rivalitats (senyoriu gallec, regne de Lleó, intervenció de Castella, reconquesta vers el sud, etc.), el galaicoportuguès brillés amb la seva qualitat cultural i la seva unitat lingüística fins a mitjan segle xiv. Ara bé, en els usos corrents de la llengua, el gallec anava quedant arraonat i supeditat al castellà, mentre que el nou portuguès, atent a la reconquesta i a les grans expedicions ultramarines, assumia un útil suport a la política de Felip II (1581), i es mereixia un epítet més respectuós que el de «relacionat amb el gallec» (títol del cap. 9). O és que deixaria d'ésser «llengua del Reino»? Arribats en aquest punt, Echenique / Sánchez tornen a desinteressar-se de la història que explica les situacions, obren un paràgraf sobre «los siglos oscuros» (entre el segle xv i la fi del segle xviii) (p. 452-458), s'obliden de la revolta de 1640 i del tractat de Lisboa (1668) i resulta que el lector no s'assabenta que en aquesta època aparegué a Europa un estat nou (Portugal), fins que ja se'l troba dibuixat en els mapes moderns. Pitjor, encara: aquest estat té una llengua (el portuguès que, com a tal, ara surt de traspantó), de la qual es parla, a la fi de la p. 455, com a posseïdora d'unes qualitats de «llengua de cultura» que manquen al gallec que, al capdavant, és la llengua titular del capítol. Què ha passat, doncs, mentrestant? Sembla que aquestes consideracions em donen la raó, quan sostinc que la informació sobre la història de les llengües no pot ésser escarida, i menys en casos decisius, com el present.

5) En la nomenclatura de països, regions i comarques (tal com són esmentats en els capítols del llibre), convindria evitar repeticions de conceptes (que aleshores impliquen, com ja hem vist, repeticions de textos, per exemple en protohistòria, romanització i història general, que poden obligar a inútils cerques de pàgines al lector, que hi perd el temps i potser l'orientació). Reitero les meves reserves a propòsit del títol del cap. 9 («El gallego y su relación con el portugués», cf. aquí el núm. 4, immediatament anterior). Tot això, però, amb una excepció seriosa: l'enunciat del cap. 5 («El aragonés. Las hablas altoaragonesas. El aranés»). En aquest títol, és obligat de suprimir la darrera denominació («El aranés») i obrir-li un nou capítol amb el mateix nom. Per què? La raó la donen els mateixos autors del llibre: «En un valle de la vertiente norte de los Pirineos, [...] se habla una lengua románica que no pertenece a *ninguno* de los romances de la Península, sino que es un dialecto galorromance» (p. 183). El text sobre l'aranès tal com figura en el llibre hauria de sofrir modificacions, però ara les deixarem córrer.



6) Cloc l'anunciada mitja dotzena d'observacions amb la menció d'un error greu, però no difícil de reparar en una nova edició. No fou Mallorca, sinó Menorca, l'illa ocupada pels anglesos al segle XVIII (p. 249). Els lectors coneixedors del tema potser ni se n'adonaran, però convé pensar en altres lectors que hi cauran, sobretot perquè, només un parell de pàgines després, hom insisteix en l'ocupació mallorquina i cita alguns exemples de mots que, per als filòlegs catalans, no són sinó anglicismes de Menorca (p. 251).

*Conclusió.* En suma, les pàgines anteriors poden fer pensar al lector que són més els aspectes negatius que els positius d'aquesta obra. Potser l'interès que la seva lectura m'ha suscitat des d'un principi m'ha empès a mirar amb lupa tot el seu contingut i, per això, he comentat amb detenció alguns punts que no compartia amb els autors. Però voldria deixar clar que es tracta d'un llibre important, fet per dos grans estudiosos l'obra dels quals gaudeix d'un just prestigi científic i que jo mateix reconec amb goig. El llibre és el resultat d'un notable esforç de sistematització i d'actualització de dades, i en aquest aspecte supera obres anteriors sobre el conjunt lingüístic peninsular. I malgrat algunes ombres, que responen a la meua manera particular de jutjar els fets, li hem de donar la benvinguda.